

ЯЛПИ ИСИШ ХАТАРЛАРИ

Иқлим ўзгариши ва сув тақчиллиги бугун энг долзарб муаммога айланди. Бу ҳақда саммит ва форумларда гапирилмоқда, таклифлар ўртага ташланмоқда. Яқинда Самарқандда ўтказилган халқаро Иқлим форумида Президентимиз Шавкат Мирзиёев ҳам масалага куйинчаклик билан муносабат билдирди. Бу бежиз эмас.

Мулоҳаза

Ўтган йили сайёрамизда ўртача ҳаво ҳарорати илк бор Цельсий шкаласи бўйича бир ярим даражадан юқорироқ кўтарилди. Сўнгги ўн йиллик эса бутун метеокүзатувлар тарихидаги энг иссиқ давр бўлди. Бунинг оқибатида иқлим инқирозларининг салбий таъсирлари — ўрмон ёнгинлари ва чўлланиш микроси ортиб бораётди, музликлар қисқармоқда, сув ресурслари тақчиллиги кучайиб, ҳаво сифати ёмонлашяпти.

Иқлим ўзгариши муаммолари озиқ-овқат ва энергия хавфсизлиги билан ҳам чамбарчас боғлиқ. Минтақа аҳолиси унумдор ерлар тез суръатлар билан қисқариб бораётганига гувоҳ бўлмоқда. Масалан, бугунги кунда минтақадаги умумий ер майдонининг 20 фоиздан ортиғи деградацияга учраган. Чорак асрдан кейин ҳосилдорлик учдан бир қисмга камайиб кетиши мумкин.

Муаммо кўламининг кенгайиб кетишининг олдини олиш мақсадида Ўзбекистон деградацияга учраган ер майдонларини қисқартириш ва иқлим ўзгариши оқибатларини юмшатиш мақсадида “Яшил макон” умуммиллий лойиҳаси доирасида кенг кўламли кўкаламзорлаштириш ишларини олиб бормоқда. Бундан ташқари, Оролбўйининг 2 млн. гектардан ортиқ чўл ҳудудларида қургўқчиликка чидамли ўсимликлар экилди.

Тахлилларга кўра, Амударё ва Сирдарёда сув оқими камайиши натижасида 2040 йилга бориб Марказий Осиё мамлакатлари юқори даражадаги сув тақчиллигига дуч келади. Боз устига, минтақамиз аллақачон инсониятнинг ийрик фохиаларидан бири — Орол денгизи қуриши оқибатларини бошдан кечираётди.

Аммо иқлим ўзгариши чегара билмайди ва унинг оқибатлари бутун дунёда, айниқса, кам даромадли мамлакатларда аллақачон сезилмоқда. Уларнинг кўпчилигида бунга керакли тайёргарлик қўриш учун ресурс етишмайди. Сўнгги бир неча ойнинг ўзида Яқин Шарқнинг бир қисми — Сурия, Ироқ, Эрон ҳам қургўқчиликдан азият чекди. Шарқий Африка — Кения, Эфиопия, Сомалида эса ҳалокатли сув тошқинлари кузатилди.

Иқлим ўзгариши глобал муаммодир, лекин унинг таъсири нотекис. Иқлим ўзгариши бу муаммога энг кам ҳисса қўшган ривожланган мамлакатларга номуносив равишда таъсир этади. Шу боис фаоллар бой мамлакатларни иқлим ўзгаришининг олдини олиш ва за-

рарни камайитишга ёрдам беришда етакчилик қилишга чақирмоқда.

Агар шошилинч чоралар кўрилмаса...

Ер сайёраси қизиб бориши билан музликлар эрий бошлади, бу эса океандаги умумий сув миқдорини оширди. Бунинг устига, океан ҳажми сув исиси билан кенгайди ва АҚШнинг НАСА фазо агентлиги океанлар глобал исмишинг 90 фоизини ўзлаштирганини айтмоқда.

Ҳисоб-китобларга кўра, атиги 100 йил ичида денгизлар сатҳи 160 — 210 миллиметрга кўтарилган. Бу жараён тезлашмоқда ва ўз таъсирини кўрсата бошлади: денгизлар сатҳининг кўтарилиши қургўқларнинг эрозияси тезлашиши ва сув тошқини эҳтимолини оширди. Олимларнинг таъкидлашича, агар шошилинч чоралар кўрилмаса, 2100 йил охирига бориб денгиз сатҳи 2 метргача кўтарилиши мумкин. Бу эса қирғоқбўйи ҳудудларида яшовчи миллионлаб одамлар сув остида қолиши мумкинлигини аниглади.

Шимол мамлакатларида ҳаво илқроқ бўлиши биринчи қарашда жозибали кўриниши мумкин. Муаммо шундаки, иқлим ўзгаришидан келиб чиқиши мумкин бўлган ҳар қандай фойда унинг бутун сайёра учун кенроқ салбий таъсири олдида ҳеч нарсга бўлмай қолади. БМТ ҳисоб-китобига кўра, агар аср охирига бориб ўртача ҳарорат 1,5 даражага кўтарилса, иқлим ўзгариши дунёга 54 трлн. долларга тушади.

Масалан, Яқин Шарқда қишлоқ хўжалиги ерлари чўлга айланиши мумкин. Тинч океанидаги орол давлатлар сув остида қолиб кетиш хавфи билан рўпара келади. Африка давлатлари озиқ-овқат танқислигидан азият чекади. Ҳатто Россия каби совуқроқ мамлакатларда ҳам ҳаво иссиқ ва қуруқ бўлгани учун ўрмон ёнгинлари кўпайиб бормоқда. 2023 йил июль ойида Шимолий Америка, Европа ва Хитойда жазирама тўлқинлар кузатилди. Сув тошқинлари ҳам тез-тез юз бермоқда. Бу фалокатларнинг барчаси инсоний ва иқтисодий йўқотишларга олиб келади.

Муаммо Ўзбекистон ва минтақамиз учун ҳам бегона эмас. Сув берадиган музликлар март ойидаёқ

эриб улгурган. Олимлар илк баҳордаёқ 10 даража фарқ билан иссиқ бўлишини ақл бовар қилмайдиган ҳолат сифатида баҳолашмоқда. Гап шундаки, март ойида Марказий Осиёни қутилмаган иссиқлик тўлкини қоплади. Шу кунларда эълон қилинган янги тадқиқотга кўра, бу иқлим ўзгаришидан жиддий жабр кўраётган қишлоқ хўжалиги ва сув таъминотини хавф остига қўяди.

Иқлим ўзгариши ва экстремал об-ҳаво ҳодисаларини ўрганувчи олимлар иттифоқи тадқиқотида кўра, Марказий Осиёда март ойи давомида ҳаво ҳарорати сановат давригача бўлган ўртача кўрсаткичдан 10 даража юқори бўлган. Гуруҳнинг таъкидлашича, иқлим ўзгариши иссиқлик тўлкинини тахминан 4 даражага оширган. Бу ҳарорат баҳорда ва одатда унча жазирама кузатилмайдиган минтақада содир бўлиши қишлоқ хўжалиги ҳосилдорлиги, сув таъминоти ва аҳоли саломатлигига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Хавфли тўлқин ва эҳтимолий оқибатлар

Минтақамизда одамларнинг тахминан ярми қишлоқ хўжалигида банд эканлигини инобатга олсак, буни хавфли сигнал сифатида

Марказий Осиё аҳолисининг умумий сон 80 миллиондан зиёд, ҳудуд салкам Европа Иттифоқига тенг. Аммо ҳавонинг ифлосланиши, қургўқчилик ва саҳролаштиш тобора кучайиши эҳтимоли аллақачон жиддий таъшиш уйғотаётди, 5 миллиондан зиёд аҳоли экологик муҳожирларга айланиши мумкинлиги тўғрисида баҳоратлар ҳам янграяпти.

Президентимиз ҳам сўнгги йилларда глобал иқлим ўзгариши муаммосига алоҳида эътибор қаратиб келаётгани бежиз эмас. Шавкат Мирзиёев БМТ Иқлим ўзгариши тўғрисидаги ҳадли конвенцияси томонларининг сўнгги икки анжуманида барчанинг диққатини минтақага тортгани ҳам шундан. Давлатимиз раҳбари иқлим муаммолари барқарор ривожланиш йўлида асосий таҳдидга айланиб улгурганини айтмоқда. Бу хавф-хатарлар ҳатто дунё геосийосий архитектурасига ҳам таъсир кўрсатаётди.

Ачинарилси, минтақада ҳаво ҳароратининг ошиши ҳажондаги ўртача кўрсаткичдан икки қара қўп. Сўнгги йилларда фавқуллода иссиқ кунлар сони икки баравар ортган, музликлар майдонининг учдан бир қисми эриб битган. Минтақа ҳудудига тупроқ емирилиши жараёналари 30 миллиондан зиёд аҳоли

ражадаги сув тақчиллигига дуч келиши мумкинлиги ҳақида огоҳлан-тирди. Саммитда музликлар ҳолатини узлуксиз сунъий йўлдош орқали кузатиш ва минтақанинг тоғ экотизимлари учун хавфларни эрта аниқлаш бўйича “Коперник” дастури доирасида Европа Иттифоқи билан яқиндан ҳамкорлик қилишдан манфаатдорлик билдирилди.

Ўзбекистон муаммо кўлами кенгайишини истамайди. Бу йўлда тегишли чоралар кўриляпти. Хусусан, сув ресурсларини тежаш мақсадида ирригация тизимлари бетонлаштирилмоқда. Сув тежайдиган технологиялар ишлаб чиқариш бўйича сановат базаси яратилди, сугориладиган ерларнинг деярли ярмида ана шундай технологиялар жорий этилди. Бу — қарийб 2 млн. гектар ер майдони, демакдир. Бундай чора-тадбирлар натижасида ўтган йили 8 млрд. метр куб суви тежашга муваффақ бўлинди. Агар бу тажриба бутун минтақа бўйлаб ёйилса, шубҳасиз, самараси янада юқорироқ бўлади.

Шу маънода, Президентимиз Марказий Осиёда сув тежайдиган технологияларни жорий этиш бора-сидиги сазй-ҳаракатларни бирлаштириш ва бу соҳада минтақавий дастурни ишга туширишга чақирди. Бу режаларнинг барчасини экспертлар муҳокамасидан ўтказиш учун Оролбўйи минтақасида халқаро форум ўтказиш мақсад қилинган.

Шунингдек, музликларнинг ҳолати ва минтақадаги тоғ экотизимларида юзага келиши мумкин бўлган хавф-хатарларни олдиндан баҳолаш учун сунъий йўлдош орқали узлуксиз кузатувларни йўлга қўйиш бўйича “Коперник” дастури доирасида Европа Иттифоқи билан яқин ҳамкорлик яхши самара келтиради. Бу борада Тошкентдаги “Яшил университет” базасида яратилган Иқлим резиденцияси Марказий Осиёда кечаётган иқлим жараёнларини ўрганиш ва мониторинг қилиш бўйича умумий илмий-экспертлик платформаси бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Бундай чора-тадбирлар кўрилатганига қарамай, олдинда ечимини кутаётган масалалар — суви тежаш, ирригация тизимларини ислоҳ қилиш, ердан фойдаланиш маданиятини ошириш, ажратилмаган маблағларнинг талон-торож этилиши ва маъмурий буйруқбозликка чек қўйиш, газга қарамликдан қутулиб, тезроқ “яшил” энергиядан фойдаланишга ўтиш каби жадал амалга оширилиши шарт бўлган ишлар жуда кўп. Уларнинг ечими эса ҳар биримизга — бирдамлигимиз ва ҳамжихатлигимизга боғлиқ.

Зеро, донишмандлардан бири айтганидек, ҳеч бир ҳодиса ўз-ўзиндан бўлмайди. Шундай экан, табиат билан боғлиқ ўзгармас чегараларни бузишга йўл қўймайлик.

Зафар ШАКАРОВ,
иқтисодийёт фанлари бўйича
фалсафа доктори (PhD), доцент.

“Муаммо кўламининг кенгайиб кетишининг олдини олиш мақсадида Ўзбекистон деградацияга учраган ер майдонларини қисқартириш ва иқлим ўзгариши оқибатларини юмшатиш мақсадида “Яшил макон” умуммиллий лойиҳаси доирасида кенг кўламли кўкаламзорлаштириш ишларини олиб бормоқда. Бундан ташқари, Оролбўйининг 2 млн. гектардан ортиқ чўл ҳудудларида қургўқчиликка чидамли ўсимликлар экилди.”

қабул қилиш мумкин. Март ойида ҳаво ҳарорати энг иссиқ нуқталарда 30 даражага етди — бу март ойи учун ғайриоддий ҳодиса.

Иссиқлик тўлкини одатда ўтиш даври ҳисобланган ва кескин об-ҳаво кузатилмайдиган бир вақтда — Қозғистонда бугдой экилаётган, Ўзбекистон ва Тожикистонда эса мевали дарахтлар гуллаётган пайтда рўй берди. Бу ҳолатнинг эҳти-молий оқибатлари фақат ҳосил билан чекланмайди. У ҳам қамров жихатидан, ҳам вақт жихатидан кенг. Бир ҳафтагина давом этган бундай иссиқлик тўлкини ҳам музликлар эришини тезлаштириши мумкин. Бу эса кўплаб одамларнинг суя-янчиғи бўлган мавсумий мувозанат-ни издан чиқаради.

Минтақадаги музликларнинг эриб бориши ҳам катта хавф тудирмоқда. Марказий Осиё аллақачон сув танқислиги муаммосига дуч келган. Евроосиё тараққийот банки ҳисоботида кўра, сўнгги 60 йил ичи-да Тянь-Шань ва Помир тоғ тизма-ларидаги музликларнинг 14 — 30 фоизи эриган. Ва бу ҳодиса бир марталиқ эмас, балки тенденция деб баҳолашмоқда.

турмуш тарзига салбий таъсир кўрсатмоқда. Кучли чанг ва кум бўронлари оддий ҳолга айланиб борапти. Ичимлик суви тақчилли-ги, ҳаво ифлосланиши, биохимла-хиллик йўқолиши, қишлоқ хўжали-гида ҳосилдорликнинг кескин па-сайиши каби муаммолар тобора авж олмақда.

Боқуда бўлиб ўтган анжуманда Ўзбекистон Президенти глобал иқлим ўзгаришлари оқибатларини бирликлда енгиб ўтиш мақсадида қатор ташаббуслар билан қикди. Жумладан, иқлим туфайли йўқотиш ва зарарларни баҳолаш бўйича халқаро марказ таъсис этиш такли-фи ва БМТ шафелигида Дарё экотизимларнинг бутунлиги ва эко-логик хавфсизлигини таъминлаш соҳасида мажбуриятлар тўғрисида-ги декларацияни ишлаб чиқиш та-шаббуси илгари сурилди.

Ўзбекистон муаммо кенгайишини истамайди

Давлатимиз раҳбари Самарқан-ддаги халқаро Иқлим форумида ҳам минтақа мамлакатлари юқори да-